

Joanna Matyasik

Biblioteka Kalksteinów w Pluskowęsach – charakterystyka ocalałego fragmentu kolekcji

słowa kluczowe: Kalksteinowie – rodzina, Pluskowęsy, biblioteka, Wojewódzka i Miejska Biblioteka w Bydgoszczy

Pluskowęsy koło Chełmży to jedna z najciekawszych siedzib ziemiańskich w ziemi chełmińskiej. Znaczenie tej miejscowości widzimy w okresie zaborów, kiedy to zamieszkujący ją ród Kalksteinów działał na rzecz rozwoju polskiej kultury, nauki i utrzymania polskiej siły ekonomicznej. Jego dzieje są słabo zbadane, co wynika raczej z niezachowanej bazy źródłowej niż braku zainteresowania badaczy. Nieliczne dokumenty znaleźć można w zespole akt Archiwum Szczanieckich z Nawry, które obecnie przechowywane jest w Archiwum Państwowym w Toruniu¹. O poprzednich właścicielach Pluskowęs dowiadujemy się z osiemnastowiecznego wykazu szlachty pruskiej Maxa Bära², a noty biograficzne i informacje o samych Kalksteinach znajdują się w *Słowniku Biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego* oraz w monografiach poświęconych dziejom szlachty pruskiej³. Jedyną publikacją bezpośrednio dotyczącą majątku w Pluskowęsach jest niewielka objętościowo książka *Pluskowęsy gmina Chełmża. Zespół pałacowo-parkowy*, autorstwa Jolanty Chrostowskiej i Bernadetty Zobolewicz, pozycja ukazała się w Toruniu w 2000 r. nakładem Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, w ramach serii *Parki, Pałace, Dwory Województwa Kujawsko-Pomorskiego*⁴. Obecnie na końcowym etapie znajduje się publikacja Feliksa

¹ Archiwum Szczanieckich z Nawry, Archiwum Państwowe w Toruniu, sygn.69/833/0.

² M.Bär, *Der Adel und Adlige Grundbesitz in Polnisch-Preussen zur Zeit der preussischen Besitzgreifung, Mitteilungen der K.-Preussischen Archivverwaltung*, H. 19, Leipzig 1911.

³ *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994 (dalej SBPN).

⁴ J. Chrostowska, B.Zobolewicz, *Pluskowęsy gmina Chełmża. Zespół pałacowo-parkowy*, Toruń 2000, s. 7.

Stolkowskiego, pasjonata historii, specjalizującego się w historii Nawry i Pluskowęs, również poświęcona tej tematyce⁵.

Dziś pozostałością po latach świetności siedziby i rodu jest pałac oraz fragment księgozbioru, przechowywany w księżnicy bydgoskiej. Prawdopodobnie jest to wszystko, co ocalało z dawnej biblioteki Kalksteinów, gdyż żadnych innych egzemplarzy nie znaleziono w pozostałych dużych bibliotekach regionu, tj. Księżnicy Kopernikańskiej i BG UMK⁶. O tej kolekcji nic nie wiadomo, wszystkie wyżej wymienione publikacje na skutek braku materiałów źródłowych nie poświęcają jej uwagi. Bardzo lakoniczne informacje znaleźć można w artykule autorki dotyczącym polskich starych druków znajdujących się wśród pozostałości księgozbiorów ziemiańskich, przechowywanych w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy, artykuł ukazał się w tomie 36. „Kroniki Bydgoskiej”. Niniejszy tekst jest rozszerzeniem podjętej wówczas tematyki⁷.

Pierwsza wzmianka o Pluskowęsach pochodzi z 1348 r. Wieś należała wówczas do Zakonu Krzyżackiego. W 1466 r. w wyniku pokoju toruńskiego wraz z ziemią chełmińską została włączona do Polski. Przez wieki często zmieniała właścicieli, będąc we władaniu biskupów chełmińskich, rodziny Konopackich, Kruszyńskich i Aleksandra Nostitz-Jackowskiego. Od tego ostatniego w 1792 r. majątek nabył Józef Kalkstein⁸. Ród Kalksteinów należał do starej szlachty pruskiej, osiadłej w poł. XV w. w Prusach Książęcych i na Warmii. Nie znajdziemy wśród jego przedstawicieli senatorów, ale za to wielu aktywnych uczestników sejmików pruskich, np. na sejm 1699 r. pojechało aż trzech Kalksteinów z województwa malborskiego. W okresie zaborów działali oni na rzecz utrzymania polskiej tożsamości narodowej oraz polskiego stanu posiadania⁹. Najbardziej znany jest ekonomista Teodor Kalkstein (1851-1905), pochodzący z Jabłonówka w pow. starogardzkim, który był inicjatorem Spółek Parcelacyjnych, mających na celu obronę majątków polskich¹⁰. Jak już wspomniano, jedna z gałęzi rodu u schyłku

⁵ E-mail od Feliksa Stolkowskiego z dn. 6.05.2019.

⁶ E-mail od Anny Mazerskiej z dn. 24.04.2019; e-mail od Julii Możdżeń z dn. 24.04.2019.

⁷ J. Matyasik, *Pozostałości księgozbiorów ziemiańskich w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy – przyczynek do badań nad proveniencją polskich starych druków*, „Kronika Bydgoska” 2015, t. 36, s. 343-369.

⁸ M. Bär, dz. cyt., nr 792, 1597; J. Chrostowska, B. Zoboiewicz, dz. cyt., s. 14.

⁹ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696-1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981, s. 44, 59, 110, 158, 162, 182; J. Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 81, z. 3, Warszawa-Toruń 1984, s. 147; *Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875-1975*, red. M. Biskup, Toruń 1977, t. 1, s. 14; S. Wierzchosławski, *Polski ruch narodowy w Prusach Zachodnich w latach 1860-1914*, Wrocław-Gdańsk 1980, s. 21, 133, 135.

¹⁰ T. Kalkstein, *Położenie nasze a ustawa o kolonizacji niemieckiej z dnia 26 IV 1886 roku*,

XVIII w. osiadła w Pluskowęsach. Ok. 1824 r. w miejscu starego drewnianego dworu wybudowano nowy klasycystyczny pałac, który w 1867 r. został przebudowany według projektu znanego polskiego architekta Stanisława Hebanowskiego. O bibliotece tam przechowywanej wiadomo tylko tyle, że znajdowała się na parterze w jednym z reprezentacyjnych pomieszczeń w trakcie frontowym, od strony północnej. Pierwotnie połączona była amfiladowo z przylegającymi do niej pomieszczeniami w trakcie ogrodowym. Wiadomo też, że na ścianie między szafami wisiały obrazy¹¹.

We władaniu Kalksteinów poza Pluskowęsami były majątki Zalesie i Kuczwały. Poszczególni przedstawiciele rodu zapisali się w historii ziemi chełmińskiej, aktywnie uczestnicząc w życiu gospodarczym, kulturalnym, naukowym i narodowościowym. Pluskowęską linię zapoczątkował Józef (1758-1824), wywodzący się ze Skłudzewa k. Torunia, późniejszy szambelan króla Stanisława Augusta Poniatowskiego¹². Po jego śmierci w 1824 r. dziedzicem majątku został Karol Ignacy Józef Kalkstein (1790-1862). Był on inicjatorem i współorganizatorem wielu przedsięwzięć oraz instytucji o charakterze społecznym i gospodarczym, brał także czynny udział w działaniach narodowościowych na Pomorzu. Przypisuje się mu konsolidację polskiego ziemiaństwa, gdyż jako pierwszy od 1836 r. zaczął organizować bale polskie z udziałem rodaków z pozostałych zaborów. Bale odbywały się w niezamieszkałym wówczas pałacu w Nawrze, którego właściciel Józef Kruszyński (zięć Karola Kalksteina) – jako uczestnik powstania listopadowego – przebywał na emigracji. Gospodarz Pluskowęs wspierał także zrywy narodowościowe, m.in. po klęsce insurekcji listopadowej w swoich majątkach przyjmował uchodźców politycznych z Królestwa Polskiego, w 1848 r. brał udział w organizowaniu przerzutu ochotników na teren Wielkiego Księstwa Poznańskiego. O sprawę polską walczył także na forum izb reprezentacyjnych: w 1841 r. został posłem na sejm stanowy prowincji pruskiej, a w 1847 r. deputowanym do Zjednoczonego Sejmu Pruskiego w Berlinie. W latach 1848-1850 zasiadał w Dyrekcji Ligi Polskiej na

Ekсліbris Henryka Wilhelma Rosenberga.

Toruń 1887; tenże, *O spółkach lokalnych i parcelacyjnych*, Poznań 1897; J. Dembieński, *Radości mało – goryczy dużo. Pamiętnik Pomorzana z lat 1879-1920*, oprac. A. Bukowski, Warszawa 1985, s. 386, przyp. 182.

¹¹ J. Chrostowska, B. Zobołowicz, dz. cyt., s. 9-10, 41, 57, 61.

¹² Tamże, s. 15.

Powiat Toruński, która skupiała siły polskie do obrony praw narodowych, głównie na polu oświatowym i kulturalnym. W latach 1848-1862 był prezesem Pomorskiego Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Młodzieży Męskiej Prus Zachodnich, mającego na celu pomoc stypendialną dla biedniejszej młodzieży polskiej. W 1850 r. wspólnie z Franciszkiem Czapskim i Ludwikiem Ślaskim, przekazał rządowi pruskiemu petycję, podpisaną przez 22 tys. osób, w sprawie przyznania językowi polskiemu równouprawnienia w życiu publicznym Prus Zachodnich. W 1861 r. uczestniczył w słynnym zjeździe w Horodle nad Bugiem, gdzie sygnował patriotyczną odezwę. W 1862 r., tuż przed śmiercią, współorganizował Towarzystwo Rolnicze na Powiat Chelmiński¹³.

Kolejny właściciel Pluskowęs, Antoni Kalkstein (1839-1914/1918), poszedł w ślady ojca i także patronował przedsięwzięciom narodowościowym, społecznym i politycznym, podejmowanym przez ziemiaństwo polskie Prus Zachodnich. W 1861 r. organizował manifestacje religijno-patriotyczne. Wspierał też powstanie styczniowe jako II zastępca komisarza Rządu Narodowego Juliusza Łukaszewskiego na tereny prawobrzeżne Wisły w Prusach Zachodnich, zbierał składki na cele powstańcze, przerzucał broń i wysyłał ochotników do Królestwa Polskiego. W 1866 r. wraz z Teodorem Donimirskim i Mieczysławem Łyskowskim założył Bank Kredytowy w Toruniu, był też członkiem Towarzystwa Rolniczego na Powiat Chelmiński. W 1883 r. przyłączył się do akcji petycyjnej w sprawie przywrócenia nauczania religii w języku polskim. W latach 1878-1890 był posłem do Parlamentu Rzeszy z okręgu kartusko-pucko-wejherowskiego. Żywo interesował się nauką i kulturą. Należał do Towarzystwa Moralnych Interesów i do kierownictwa Toruńskiego Towarzystwa Naukowego, skupiającego w 1880 r. przeszło 1/3 polskiego ziemiaństwa Prus Zachodnich. Utrzymywał kontakty z pisarzem Józefem Ignacym Kraszewskim, który przysyłał mu prenumeratę swego wydawnictwa „Rachunki”. Jego małżonka Antonina – jako córka Alfonsa Sierakowskiego, kolekcjonera dzieł sztuki i działacza społecznego – również należała do osób zainteresowanych rozwojem intelektualnym. Sama także udzielała się społecznie, m.in. weszła w skład pierwszego zarządu Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Dziewcząt polskich (TPNdD), założonego w 1869 r. w Toruniu¹⁴.

¹³ J. Chrostowska, B. Zobołowicz, dz. cyt., s. 16; J. Jasiński, *Kalkstein Karol*, SBPN, s. 336; B. Osmólska-Piskorska, *Pomorskie Towarzystwo Pomocy Naukowej. Pół wieku istnienia i działalności 1848-1898*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 52, z. 1, Toruń 1948, s. 19, 21, 47, 50; S. Wierzchosławski, dz. cyt., s. 20, 30, 33.

¹⁴ J. Chrostowska, B. Zobołowicz, dz. cyt., s. 24-26; J. Jasiński, *Kalkstein Antoni*, SBNP, s. 334-335; *Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu...*, s. 33, 37; S. Wierzchosławski, dz. cyt., s. 52, 66.

O bibliotece pluskowęskiej nie wiadomo nic. Nie wiemy, kto ją założył, jakie były etapy jej rozwoju w poszczególnych okresach, ile liczyła woluminów ani jaki miała profil. Jej początków należy upatrywać w połowie XVIII w. Z pewnością pojedyncze egzemplarze bądź niewielki księgozbiór przywiózł ze sobą do świeżo zakupionej miejscowości Józef Kalkstein, pierwszy właściciel Pluskowęs. Świadczą o tym wpisy własnościowe jego krewnych, które znaleźć można na niektórych starych drukach. Na norymberskim wydaniu *Biblii* z 1714 r. zachowała się odręcznie sporządzona notka Jakuba Kalksteina, ojca Józefa¹⁵. Był on kapitanem wojsk koronnych, dziedzicem Babalic, Skłudzewa i Nogatu, zmarłym w 1753 r.¹⁶ Z kolei na słowniku francusko-niemieckim, wydanym w 1731 r., został umieszczony ekslibris z inicjałami JK, które mogą oznaczać Jakuba bądź Józefa Kalksteina¹⁷.

Wpis własnościowy
Karola Kalksteina.

O wczesnych początkach biblioteki, jeszcze sprzed nabycia Pluskowęs, świadczy też notka widniejąca na najstarszym i jedynym zachowanym szesnastowiecznym druku, zawierającym sentencje Cycerona¹⁸. Sporządził ją Ignacy, brat Józefa, kapitan wojsk królewskich, dziedzic Nogatu, zmarły w 1793 r.¹⁹ Za właściwych twórców księgozbioru należy uznać jednak syna i wnuka pierwszego właściciela Pluskowęs, czyli Karola i Antoniego, gdyż to ich wpisy własnościowe najczęściej spotykamy na pluskowęskich tomach. Zwłaszcza ten ostatni jako miłośnik nauki i przyjaciel wielu ówczesnych naukowców i literatów musiał mieć aspiracje bibliofilskie i kolekcjonerskie. Wspierała go w tym małżonka Antonina, jak wspomniano wychowana w duchu umiłowania dla książek. Antoni Kalkstein dbał o swój księgozbiór, o czym świadczy fakt posiadania pieczęci własnościowej. Jest to tłok bezbarwny, wypukły i złożony z dwóch okręgów, wewnątrz nich umieszczono imię i nazwisko właściciela.

Z pewnością podstawą rozwoju biblioteki były zakupy, ale nie brakowało także darów. Zwłaszcza księgozbiór Antoniego rozrastał się dzięki jego znajomościom z ludźmi kultury i nauki, którzy ofiarowywali mu swoje publikacje, stąd na drukach dziewiętnastowiecznych spotkać można dedykacje autorskie. Wpis taki pozostawił na zbiorze wierszy *Wspomnienia myśliwskie* Leon Szuman

¹⁵ *Biblia Sacra*, [Norimbergae] 1714, sygn. 3453.1953.

¹⁶ *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, wyd. A. Boniecki, t. 9, Warszawa 1906, s. 169; *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, oprac. S. Uruski, t. 6, Warszawa 1909, s. 159.

¹⁷ *Nouveau dictionnaire francois-allemand*, A Leipzig et a Francfort 1731, sygn. 3485.1953.

¹⁸ M. T. Ciceronis *Sententiae, definitiones et similia*, [Coloniae 1584 ?], sygn. XVI, 8-29.

¹⁹ *Herbarz Polski...*, s. 169; *Rodzina...*, s. 159.

(1852-1920), zasłużony torunianin, chirurg i poeta, a przy tym zapalony myśliwy. Jako naukowiec, społecznik i działacz Towarzystwa Naukowego w Toruniu (prezes od 1886 r., sekretarz w latach 1897-1900) znał dobrze Antoniego Kalksteina²⁰. Jego dedykacja jest bardzo osobista i pełna sympatii: *Gdy Szanownego Pana zdala od nas trzyma Cierpienie długotrwanie; a nudne godziny Sprowadza śnieżna – mroźna tegoroczna zima, Niechaj Panu ten świstek Chelmużyńskie równiny Przypomni i domowe uprzytomni progi I życzliwych znajomych i przyjaciół grono. – Tymczasem niech cieplice skutek wywrą błogi, Niechaj resztki cierpienia doszczętnie pochłoną, Byście Państwo Szanowni z nadchodzącą wiosną Wrócili z dobrem zdrowiem i z twarzą radosną Czego z serca życzę*²¹. Autorem kolejnych dedykacji jest Godfryd Ossowski (1835-1897), paleontolog, archeolog, pierwszy kustosz Muzeum Starożytności Krajowych Akademii Umiejętności w Krakowie. W latach 1875-1878 prowadził badania nad kulturą pomorską (m.in. w Kaldusie) i wówczas nawiązał współpracę z wydziałem archeologiczno-historycznym Towarzystwa Naukowego w Toruniu²². Podarował on Antoniemu Kalksteinowi trzy swoje prace: *O labradorytach na Wołyniu*, z dedykacją: Kraków 10 lutego 1880 r.; *Sprawozdanie z badań geologiczno-antropologicznych dokonanych w r. 1879 w jaskiniach okolic Krakowa*, podpisana w Krakowie 29 lipca 1880 r.; a także *Drugie sprawozdanie z badań geologiczno-antropologicznych w jaskiniach okolic Krakowa, dokonanych w r. 1880*, dedykowaną w Krakowie 18 września 1881 r.²³ Swoją książkę *Kongres antropologii i archeologii przedhistorycznej* w Sztokholmie 1874 r.²⁴ przekazał również Antoniemu Kalksteinowi Wawrzyniec Engeström (1829-1910), poeta, tłumacz, działacz społeczny i filantrop, a przy tym wieloletni sekretarz Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk²⁵.

Sporadycznie w przypadku starych druków z Pluskowęs pojawiają się także wpisy wcześniejszych właścicieli, jak Andrzeja Schrecka (z 6 listopada 1666 r.), Jakuba Prusaka, Tobiasza Mysłowskiego (z 4 lipca 1827 r.), Franciszka Richarda, Heleny Bystram Konarskiej, Macieja Jeżewskiego (z 1760 r.), jezuita Wawrzyńca Dunina, franciszkanina Kajetana Karmowskiego i bliżej nieokreślonego

²⁰ T. Zakrzewski, *Szuman Leon Stanisław*, TSB, t. 2, s. 234-236.

²¹ L. Szuman, *Wspomnienia myśliwskie*, Toruń 1890, sygn. 884.1953.

²² S. Czarniecki, *Ossowski Godfryd*, t. 24, Wrocław-Gdańsk 1979, s. 436-438.

²³ G. Ossowski, *O labradorytach na Wołyniu*, Kraków 1879, sygn. 3317.1953; tenże, *Sprawozdanie z badań geologiczno-antropologicznych dokonanych w r. 1879 w jaskiniach okolic Krakowa*, Kraków 1880, sygn. 3343.1953/1; tenże, *Drugie sprawozdanie z badań geologiczno-antropologicznych w jaskiniach okolic Krakowa, dokonanych w r. 1880*, Kraków 1881, sygn. 3343.1953/2.

²⁴ W. Engeström, *Kongres antropologii i archeologii przedhistorycznej w Sztokholmie 1874 r.*, Kraków 1875, sygn. 882.1953.

²⁵ Z. Grot, *Engeström Benzelstierna Wawrzyniec*, PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 274-275.

klasztoru Jezuitów (z 1770 r.). Jeden wolumin należał wcześniej do Henryka Wilhelma Rosenberga (1711-1794), który był tajnym radcą wojennym króla Augusta III Sasa, podsindykiem Gdańska oraz właścicielem najbogatszej wówczas biblioteki w mieście. Kolekcjonował on nie tylko książki, ale również rękopisy, grafiki, obrazy i numizmaty. W jego księgozbiornie znajdowały się publikacje dotyczące historii Gdańska i Prus oraz z dziedziny geografii, genealogii i heraldyki²⁶. Wolumin z kolekcji pluskowęskiej zawiera opis podróży morskiej Jeana Pierre'a Boguenville'a, który ukazał się w Neuchatel w 1772 r. Egzemplarz został zaopatrzony w ekslibris, złożony z herbu własnego – umieszczonego pod hełmem z labrami i klejnotem – oraz napisu u dołu: „Ex Bibliotheca Rosenberghiana”²⁷.

Od 1909 r. schorowany Antoni Kalkstein przebywał na długotrwałej kuracji za granicą, najpierw we Francji, następnie w Hiszpanii. Administratorami Pluskowęs byli wówczas Mellinowie, a pełnomocnictwo do wszelkich czynności prawnych związanych z zarządzaniem majątku posiadał Michał Leon Szczaniecki, właściciel pobliskiej Nawry. Po śmierci bezdzietnego Antoniego w 1918 r. jedyną dziedziczką majątku została wdowa – Antonina. Kres świetności dworu w Pluskowęsach, a przy tym i biblioteki, położyła II wojna światowa. W 1940 r. dobra znalazły się pod przymusowym zarządem Rzeszy Niemieckiej. W 1946 r. majątek przejął skarb państwa, który pałac przeznaczył na Państwowe Gimnazjum Rolnicze, a grunty przekształcił w Państwowe Gospodarstwo Rolne. Następnie urządzono tu Szkołę Podstawową i mieszkania dla nauczycieli. W 1978 r. budynek został przejęty przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu z zamiarem adaptacji na dom pracy twórczej artystów i literatów. W 1990 r. obiekt został skomunalizowany i wystawiony na sprzedaż i od tej pory znajduje się w rękach prywatnych. Pałac uniknął zniszczeń w czasie II wojny światowej, ale zaginęło jego wyposażenie, czyli meble (pozostały jedynie szafy biblioteczne), obrazy, biblioteka i archiwum²⁸. Z bogatego księgozbiornie skradziono lub zniszczono większość książek, niewielka jego część została przewieziona do bydgoskiego oddziału gdańskiego archiwum, skąd następnie przekazano je do Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy.

Znak własnościowy biblioteki Kalksteinów w Pluskowęsach.

²⁶ K. Szyszkiewicz, *Henryk Wilhelm Rosenberg*, PSB, t. 32, Wrocław-Kraków 1989-1991, s. 64-65.

²⁷ *Voyage autour du monde par la fregate du roi La Boudeuse et La Flute l'Etoileen 1766, 1767, 1768 & 1769*, t. 1-2, Neuchatel 1772, sygn. 3490.1953.

²⁸ J. Chrostowska, B. Zobołowicz, dz. cyt., s. 26, 27, 29-33.

Dziewięć z kolekcji pluskowęskiej zostały przeniesione do księżnicy bydgoskiej w kilku etapach. Pojedyncze woluminy trafiły tu jeszcze podczas okupacji w roku 1942²⁹. Władze niemieckie nie brały pod uwagę możliwości klęski, dlatego też przekazywały część zarekwirowanych księgozbiorów do Stadtbibliothek Bromberg, uważając ją za własność III Rzeszy. Inne weszły w skład biblioteki archiwalnej, a po zakończeniu wojny trafiły do Biblioteki Miejskiej. Jeden wolumin został przekazany w 1947 r. przez pomyłkę z grupą dzieł z Biblioteki Ponińskich z Kościelca³⁰. Pozostałe przeniesiono w 1953 r. w ośmiu zespołach³¹. Nie tworzyły one odrębnego zbioru, ale przyjechały wraz z woluminami z innych bibliotek zarekwirowanych w czasie okupacji. Były to zarówno księgozbiory instytucji państwowych, tj. szkół i urzędów, jak i prywatnych pod postacią bibliotek ziemiańskich. Wśród tych ostatnich najwięcej tomów pochodzi z kolekcji Witolda Ślaskiego z Wabcza, Gajewskich z Turzna, Górskich z Kamienicy i Ludwika Larisch z Bukowic. Druki z kolekcji pluskowęskiej rozpoznać można po znakach własnościowych. Książki sygnowane są okrągłą pieczęcią, która zawiera herb rodowy Kos w środku – w polu trzy pasy poprzeczne, w szczytcie dwie trąby myśliwskie w pasy, pośrodku nich skrzydło – i napis wokół: „Biblioteka Kalksteinów Pluskowęsy”. Pieczęć używana była w trzech wersjach kolorystycznych: niebieskiej, granatowej i czerwonej. Oznaczenie kolekcji może sugerować chęć jej uporządkowania w postaci sporządzenia katalogu i inwentarza. Z drugiej jednak strony woluminy nie mają śladów starych sygnatur, więc możliwe, że nigdy nie przygotowano żadnego ich spisu.

Wpływy woluminów pluskowęskich do Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy:

Rok, akcesja	Zakres egzemplarzy	Druki ogółem	Druki z Pluskowęs	
			XIX i XX w.	XVI-XVIII w.
1942	5171-5490	320	–	2
1947	964-1782 (Kościelca)	819	–	1
77/1953	395-400	6	–	5
137/1953	842-910	69	38	
171/1953	1233-1239	7	2	
193/1953	1377-1390	14	4	1
194/1953	1396-1400	5	2	
222/1953	1743-1744	2		
285/1953	2402-2410, 2421-2452, 2454-2470	58	7	4

²⁹ Inwentarz księgozbioru MBP w Bydgoszczy, rok 1942.

³⁰ Inwentarz księgozbioru MBP w Bydgoszczy, rok 1947.

³¹ Inwentarz księgozbioru MBP w Bydgoszczy, rok 1953.

350/1953	2937-3510	574	210	37
		1874	263	50

Zbiór kolekcji pluskowęskiej, obecnie przechowywanej w WiMBP, liczy 313 pozycji bibliograficznych, zawartych w 371 woluminach³². Samych starych druków jest kilkadziesiąt – 50 dzieł i 72 woluminy. 43 tomy zawierają pojedyncze pozycje bibliograficzne. Jeden obiekt jest klokiem intrologatorskim, liczącym dwa tytuły. Są to publikacje niemieckojęzyczne, wydane w Niemczech w połowie XVIII w., obie z zakresu wychowania i edukacji³³. Pięć egzemplarzy liczy więcej niż jeden wolumin. Najobszerniejsze są prace historyczne, w tym 13-tomowa rozprawa rektora szkół paryskich Charlesa Rollina, poświęcona starożytnej historii krajów Bliskiego Wschodu, tj. Egiptu, Kartaginy, Persji, Macedonii i Grecji. Synteza wydana została w latach 1740-1743 w paryskim warsztacie słynnego Jacquesa Estienne'a, prowadzonym wówczas przez wdowę Marie-Anne Guiard³⁴.

Przeważająca część zbioru starych druków z kolekcji w Pluskowęsach to publikacje osiemnastowieczne, a więc potencjalnie o mniejszej wartości typograficznej. Nie zachował się żaden inkunabuł, nie ma też przesłanek, które pozwalałyby przypuszczać, że takowy istniał w bibliotece Kalksteinów. Jest tylko jeden druk szesnastowieczny, który zawiera wspomniane sentencje rzymskiego mówcy i filozofa Cycerona. W obiekcie nie zachowała się karta tytułowa, ale udało się ustalić, że ukazał się on w Kolonii w 1584 r. Jego cechą charakterystyczną jest oryginalna oprawa oraz trzy znaki własnościowe – poza pieczęcią Kalksteinów – wpis Andrzeja Schracka z 6 listopada 1666 r. oraz Ignacego Kalksteina (zob. przyp. 18). Pięć publikacji pochodzi z XVII w. Zostały one wydane w różnych miejscowościach i dotyczą wielorakiej tematyki. Znajdziemy tam druk polski³⁵, powieść hiszpańską wydaną w Rzymie³⁶ oraz trzy wydawnictwa niemieckie³⁷.

³² Inwentarz 1942, egzemplarz: 5177 [XVI, 8-29], 5180; Inwentarz 1947, egzemplarz: 990 (14 vol.); Inwentarz 1953, egzemplarz: 395-397, 399, 400, 1379, 2422, 2434, 2435, 2436 (6 vol.), 2983-2989, 3444, 3445, 3450, 3453 (4), 3455-3457, 3461, 3462, 3464, 3467, 3472 (4 vol.), 3473-3474 (współopr.), 3475 (2 vol.), 3476-3480, 3482, 3484, 3485 (4), 3487-3491, 3494, 3496 (2 vol.).

³³ J. P. Miller, *Historischmoralische Schilderungen zur Bildung e. edlen in d. Jugend*, Helmstädt 1753; *Lehrreicher und angenehmer Zeitvertreib für junges Frauenzimmer*, [S. l.] 1759, sygn. 3473-3474.1953.

³⁴ Ch. Rollin, *Charles, Histoire Ancienne Des Egyptiens*, t. 1-13, A Paris 1740-1743, sygn. 990.1947.

³⁵ P. Rycout, *Monarchia Tvrecka*, W Słucku 1678, sygn. 397.1953 (4).

³⁶ *Teatro Dell'Hvomo Overo Vita Del Conte De Matiscone*, Roma 1665, sygn. 3480.1953.

³⁷ J. de Chokier, *Thesavrvs politicorvm maphorismorvm repetitelectionis*, Coloniae [1649], sygn. 3489.1953; J. Gerhard, *Postilla Salomonaea*, Lübeck 1644, sygn. 3488.1953; D. Otto, *Disertatio Juridico-Politica De Jure Publico Imperii Romani*, Jenæ, 1620, sygn. 2986.1953.

Struktura chronologiczna starych druków z Pluskowęs:

XV wiek	XVI wiek	XVII wiek	XVIII wiek
–	1	5	44

Struktura językowa najstarszej części księgozbioru wskazuje na przewagę druków francuskojęzycznych, co wynika z popularności tego języka w XVIII w., z którego to okresu pochodzi najwięcej woluminów. Sporo też znajdziemy dzieł niemieckojęzycznych, zapewne jest to spowodowane ich dostępnością w zaborze pruskim. W języku łacińskim zostały wydane prace starsze oraz o tematyce religijnej (tj. *Biblia*, rozprawy teologiczne) i z zakresu retoryki. Polskojęzycznych znajdziemy cztery pozycje. Wśród nich są dwie przetłumaczone z języka francuskiego: *Duch nieboszczki Bastylji* Emmanuela Josepha Sieyès'a, jednego z inicjatorów rewolucji francuskiej, oraz *Monarchia Tyrecka* Paula Rycauta³⁸. Pozostałe w języku narodowym napisali autorzy rodzimi: kaznodzieja Franciszek Kola przygotował komentarz do bieżącej polityki przedsejmowej (*Obserwacye dla objaśnienia Kontrowersyi*), a lubelski prawnik Tomasz Dłuski wydał *Uwagi w sprawie Ordynacyi Ostrogskiej*³⁹.

Struktura językowa starych druków z Pluskowęs:

j. polski	j. francuski	j. niemiecki	j. łaciński	j. włoski
4	23	11	9	3

W zachowanym fragmencie kolekcji pluskowęskich starych druków przeważają publikacje niemieckie. Związane jest to dostępnością tych książek w zaborze pruskim, gdzie leżały Pluskowęsy. Ponadto Kalksteinowie, jak i inni ziemianie, musieli interesować się i gromadzić książki odzwierciedlające bieżące sprawy krajowe, a więc dotyczące ustroju, prawa i polityki pruskiej. Co ciekawe, druki wytłoczono aż w 16 różnych miastach niemieckich. Polskie warsztaty typograficzne reprezentuje osiem pozycji. Przeważają druki warszawskie, a wśród nich dwa z przedsiębiorstwa Piotra Dufoura i jeden z Drukarni Pijarów. Dobrze prosperujące warsztaty jezuickie w Poznaniu i Braniewie również znalazły odzwierciedlenie w prezentowanej grupie zbiorów. Zadziwiające, że nie zachowały się żadne publikacje krakowskie, skoro w każdym okresie staropolskim oficyny małopolskie wiodły prym na rynku typograficznym. Sporo jest także wydawnictw niderlandzkich, zwłaszcza amsterdamskich. Pozostałe ukazały się m.in. w Paryżu, Londynie i miastach włoskich.

³⁸ P. Rycaut, dz. cyt., E. J. Sieyès, *Duch nieboszczki Bastylji*, W Warszawie 1790, sygn. 3494.1953.

³⁹ T. Dłuski, *Uwagi w sprawie Ordynacyi Ostrogskiej*, [S. 1.] 1754, sygn. 396.1953; F. Kola, *Obserwacye dla objaśnienia Kontrowersyi*, [Warszawa?] 1753, sygn. 1379.1953.

Struktura topograficzna starych druków z Pluskowes:

Kraj	Miejscowość	Liczba	Suma
Ziemie dawnej Rzeczypospolitej	Warszawa	3	8
	Braniewo	2	
	Poznań	1	
	Sluck	1	
	bez miejsca	1	
Niemcy	Halle	3	18
	Kolonia	3	
	Hamburg	2	
	Jena	2	
	Helmstedt	1	
	Frankfurt	1	
	Królewiec	1	
	Lipsk	1	
	Lubeka	1	
	Norymberga	1	
	Berlin/Szczecin	1	
Lipsk/Frankfurt	1		
Niderlandy	Amsterdam	6	8
	Haga	1	
	Liege	1	
Włochy	Rzym	2	5
	Bolonia	1	
	Neapol	1	
	Wenecja	1	
Francja	Paryż	4	4
Anglia	Londyn	3	3
Szwajcaria	Nauchatel	1	1
Międzypaństwowe	Królewiec/ Mitawa	1	2
	Ryga/Lipsk	1	
Brak miejsca wydania		1	1

Struktura tematyczna druków pluskoweskich wyraźniej wskazuje na dominację dziedzin humanistycznych, które zresztą przeważały w ówczesnych bibliotekach ziemiańskich. Nie ma też informacji, aby któryś z Kalksteinów wykazywał szczególne zainteresowanie naukami ścisłymi. Te ostatnie reprezentowane są tylko przez jedną pozycję. Jest to słownik geograficzny angielskiego historyka

Laurence'a Echarda, przetłumaczony na język francuski i wydany w Paryżu w 1784 r.⁴⁰ Najwięcej jest książek historycznych, poświęconych dziejom powszechnym. Zaledwie jedna dotyka problematyki przeszłości Polski. Chodzi o francuskojęzyczną pracę kaznodziei Armanda Boibleau La Chapelle'a, zarysowującą losy i ustrój I Rzeczypospolitej, a wydaną w języku francuskim, w Paryżu w 1739 r.⁴¹ Sporo jest także książek z dziedziny oświaty, w tym podręczników szkolnych oraz dotyczących wychowania młodzieży. Równie obszerny jest zbiór literatury pięknej, w którym połowę stanowią powieści francuskie. Pozostałe pozycje reprezentują prawo, publicystykę, teologię, języko- i literaturoznawstwo. Znakiem modnych wśród ziemiaństwa zainteresowań są przewodniki turystyczne, odzwierciedlające ówczesną ciekawość świata.

Struktura tematyczna starych druków z Pluskowęs:

Dziedzina	Dział	Liczba	Suma
Historia	Historia powszechna	6	9
	Historia starożytna	2	
	Historia Polski	1	
Edukacja	Wychowanie młodzieży	8	8
Literatura	francuska	4	8
	angielska	1	
	hiszpańska	1	
	niemiecka	1	
	starożytna	1	
Prawo		6	6
Publicystyka		6	6
Językoznawstwo	Retoryka	2	4
	Słowniki	2	
Etnografia	Przewodniki turystyczne	3	3
Teologia		3	3
Literaturoznawstwo		2	2
Geografia i nauki o ziemi	Słowniki	1	1

⁴⁰ L. Echard, *Dictionnaire géographique portatif*, Paris 1784, sygn. 2989.1953.

⁴¹ A. B. de La Chapelle, *Mémoires pour servir à l'histoire de Pologne*, Paris 1739, sygn. 395.1953.

Poloników – rozumianych szeroko jako książki polskiego autorstwa, wydane na terenie dawnej Rzeczypospolitej lub powiązane z nią tematyką – w zbiorze pluskowęskich starych druków jest 11. Większość nie przedstawia większej wartości merytorycznej ani typograficznej. Najcenniejszą pozycją jest wspomniana już *Monarchia Tyrecka*, autorstwa brytyjskiego dyplomaty i historyka Paula Rycauta. Wydanie polskie ukazało się w drukarni Słuckiej, która działała w latach 1670-1688 pod opieką Radziwiłłów. Przekład z języka francuskiego przygotował Jan Wielopolski, edycję zaś Kazimierz Krzysztof Klocki. Druk odznacza się bogatą szatą graficzną, zawiera bowiem miedziorytniczy frontispis przedstawiający sułtana w otoczeniu poddanych, drzeworytniczy herb Trąby Radziwiłłów [na v. k.] (3) i s. 251] oraz drzeworytniczy „Zawoy” (s. 55). Dodatkowo został wzbogacony 18 kartami miedziorytniczymi, przedstawiającymi różne grupy społeczne Turcji (kobiety, duchowni, wojskowi, dostojnicy państwowi, sługi pałacowe). Ryciny przygotował Maximus Woszczanka, rytownik działający w Mohylewie na przełomie XVII i XVIII w.⁴²

W zachowanym zbiorze druków pluskowęskich z XIX i XX w. znajdziemy 263 pozycje bibliograficznych, zawartych w 299 woluminach⁴³. Połowę kolekcji stanowią dzieła wydane w języku polskim, niemal 100 to prace francuskojęzyczne, trzecią grupę tworzą teksty niemieckie. Dziewięć obiektów wydano równoległe w dwóch językach, są to głównie teksty łacińskie z przedmową i komentarzami niemieckimi. Zaledwie jedna publikacja ukazała się w języku angielskim. Jest to historia reformacji w Polsce autorstwa Waleriana Krasieńskiego, wydana w dwóch woluminach w Londynie w latach 1838-1840⁴⁴.

⁴² J. Matyasik, *Polonika XVI-XVII w. ze zbiorów Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Bydgoszczy. Katalog*, Bydgoszcz 2015, nr 394, egz. B.

⁴³ Inwentarz 1953, egzemplarz: 847, 864-880, 882, 884, 888-890, 892, 893, 895, 896, 899-903, 905-910, 1235, 1236, 1377, 1378, 1385, 1390, 1399, 1400, 2438, 2446, 2447, 2449, 2450, 2461, 2462, 2939, 2941, 2943-2945, 2946, 2948, 2951, 2961-2963, 2965, 2968, 2976, 2977, 2980, 2995, 3003, 3006, 3008, 3014, 3017, 3019 (2 vol.), 3021, 3028, 3030 (3 vol.), 3031, 3033, 3034, 3035 (2 vol.), 3036-3039, 3041, 3045-3048, 3054, 3059-3066, 3069-3071, 3073, 3079-3081, 3082 (5 vol.), 3084, 3087, 3090 (2 vol.), 3100, 3105 (6 vol.), 3108, 3111 (2 vol.), 3112 (2 vol.), 3115, 3117, 3123, 3135, 3139, 3144, 3146, 3147, 3149, 3150, 3154, 3157, 3160 (3 vol.), 3162-3166, 3173, 3175, 3180, 3183, 3184, 3186, 3188, 3192 (2 vol.), 3194, 3195, 3206, 3210, 3216, 3217, 3221-3223, 3225 (2 vol.), 3227 (2 vol.), 3229, 3234, 3235, 3241, 3243, 3249, 3250, 3251, 3254, 3256-3259, 3261, 3264, 3270-3272, 3274-3276, 3279-3281, 3283-3288, 3291, 3292 (2 vol.), 3293-3295, 3297 (8 vol.), 3298, 3299, 3303-3317, 3319-3322, 3325-3328, 3330, 3332, 3336, 3339, 3342, 3343 (4 vol.), 3348 (3 vol.), 3349-3352, 3354-3356, 3364-3370, 3372, 3374, 3376, 3378-3380, 3386, 3387, 3388 (2 vol.), 3389, 3391-3394, 3395-3398, 3410, 3412, 4313, 3419, 3422, 3429 (2 vol.).

⁴⁴ W. Krasieński, *Historical sketch of the rise, progress, and decline of the Reformation in Poland*, Londyn 1838-1840, sygn. 3112.1953.

Struktura językowa druków z XIX i XX w. z Pluskowęs:

j. polski	j. franc.	j. niem.	j. niem./ franc.	j. pol./ franc.	j. łac./ niem.	j. pol./ niem.	j. ang.
127	96	30	3	3	2	1	1

Struktura językowa nie odzwierciedla w pełni topograficznej. W XIX w. teksty polskojęzyczne często wydawano we Francji, dokąd udała się większość polskiej emigracji, rzadziej w Niemczech i Szwajcarii. Z kolei prace w popularnym języku francuskim ukazywały się na terenie Niderlandów. Wśród miast dawnej Rzeczypospolitej przoduje Poznań, Kraków i Warszawa. W tej grupie znaleźć można druki oficyn regionalnych, tj. Chełmna i Torunia, które posiadały już długą tradycję typograficzną, oraz nowych ośrodków na rynku drukarskim, czyli Bydgoszczy i Brodnicy⁴⁵. Spośród miast francuskich zdecydowanie wybijają się Paryż, gdzie ukazało się aż 98 na 103 wszystkich publikacji z Francji. W przypadku trzeciej grupy, czyli druków niemieckich, widać bardzo niewielką przewagę Lipska, Berlina i Wrocławia, pozostałe wydawnictwa wytłoczono w różnych miejscowościach.

Struktura topograficzna druków z XIX i XX w. z Pluskowęs:

Kraj	Miejscowość	Liczba	Suma
Ziemie dawnej Rzeczypospolitej	Poznań	37	95
	Kraków	18	
	Warszawa	17	
	Lwów	12	
	Chełmno	5	
	Toruń	3	
	Brodnica	1	
	Bydgoszcz	1	
	Wilno	1	
Francja	Paryż	98	103
	Marsylia/Paryż	1	
	Poissy	1	
	Poitiers	1	
	Tours	1	
	Nieznane	1	

⁴⁵ T.G. von Hippel, *Beiträge zur Charakteristik Friedrich Wilhelms III*, Bromberg 1841, sygn. 3372.1953; K. Sierakowski, *Do uprzedzonych względem Konstytucji dnia 3. Maja 1791. roku zapadłej*, Brodnica 1845, sygn. 1378.1953.

Niemcy	Berlin	9	42
	Lipsk	8	
	Wrocław	5	
	Halle	2	
	Ansbach	1	
	Augsburg	1	
	Brunszwik	1	
	Drezno/Lipsk	1	
	Frankfurt n/M	1	
	Getynga	1	
	Grimma	1	
	Gotha	1	
	Hamburg	1	
	Hersfeld	1	
	Kolonia	1	
	Lipsk/Berlin	1	
	Mannheim	1	
	Münster	1	
	Targowa Góra/Lipsk	2	
	Zweibrücken	1	
Nieznane	1		
Szwajcaria	Zurych	5	11
	Berno	2	
	Genewa	1	
	Lozanna	1	
	Lucerna	1	
	Nieznane	1	
Niderlandy	Bruksela	4	8
	Bruksela/Lipsk	2	
	Breda	1	
	Haga	1	
Anglia	Londyn	2	2
Austria	Cieplice	1	1
Włochy	Turyń	1	1

Niemal wszystkie druki XIX- i XX-wieczne z księgozbioru w Pluskowężach reprezentują nauki humanistyczne. Wyjątkiem są trzy prace Godfryda Ossow-

skiego z zakresu geologii, których szerszy opis znaleźć można powyżej. Najwięcej jest opracowań historycznych, a do najpopularniejszego tematu należą dzieje powstania listopadowego. Kalksteinowie byli też żywo zainteresowani bieżącymi sprawami, stąd wiele publicystyki dotyczącej analizy sprawy polskiej na arenie międzynarodowej, sytuacji Polaków pod zaborami, wystąpień posłów polskich na forum sejmu pruskiego czy opisów manifestacji narodowych. W ogóle należy podkreślić, że biblioteka w Pluskowęsach miała charakter narodowy, a jej właściciele byli patriotami, o czym świadczy zgromadzenie wielu poloników, w tym wydawanych przez polonię we Francji, w czasach kryzysu drukarstwa rodzimego. Tradycyjnie część księgozbioru stanowiła rozrywka w postaci literatury, zwłaszcza polskiej i francuskiej, a także kwestie związane z edukacją i etycznym wychowaniem młodzieży. Nowością są opracowania dotyczące socjalizmu, działalności ruchów robotniczych oraz położenia ziemiaństwa⁴⁶.

Struktura tematyczna druków z XIX i XX w. z Pluskowęs:

Dziedzina	Dział	Liczba	Suma
Historia	Historia powszechna	49	93
	Historia Polski	43	
	Archeologia	1	
Literatura	Pamiętniki polskie	14	45
	Literatura polska	14	
	Pamiętniki francuskie	9	
	Literatura francuska	4	
	Literatura niemiecka	2	
	Mitologia	1	
	Mowy pogrzebowe	1	
Polityka	Publicystyka polska	26	44
	Publicystyka europejska	17	
	Wojskowość	1	
Etnologia	Przewodniki turystyczne	14	21
	Judaica	4	
	Etnografia	3	
Edukacja	Oświata	8	14
	Etyka	6	
Literaturoznawstwo		14	14

⁴⁶ M.in.: J. Au, *Socjalizm jako objaw choroby społecznej*, Poznań 1878, sygn. 3081.1953; K. Malecki, *Socjalizm i uwagi nad jego zasadami*, Lwów 1849, sygn. 2963.1953.

Socjologia	Klasa robotnicza	6	13
	Arystokracja	5	
	Socjalizm	2	
Teologia		8	8
Prawo		3	3
Biblioteki, muzea		2	2
Czasopisma, kalendarze	Czasopisma,	1	2
	kalendarze	1	
Geografia i nauki o ziemi	Geologia	2	2
Językoznawstwo	Gramatyka polska	1	2
	Słownik francuski	1	

Oprawy druków z kolekcji pluskoweskiej są w przeważającej części oryginalne i noszą cechy swoich epok historycznych. Jedyny druk szesnastowieczny posiada okładzinę typową dla renesansu, która wykonana została z desek, jasnej skóry, bogato zdobionej tłoczeniem ślepym. Ornament tłoku ma kompozycję ramową z dużym zwierciadłem, składa się z uzbrojonych postaci w polu oraz po jednej ramie radełkowej na każdej okładzinie i pionowych radełkowań na grzbiecie. Całość spinają klamry, z których pozostały zapinki sztyftowe w typie „lancetowym” z rytymi liniami oraz fragmenty skórzanych pasków na prostokątnych blaszkach mocujących. Druki siedemnastowieczne zostały oprawione w tekturę i gładki pergamin. Z kolei wydawnictwa osiemnastowieczne mają bardzo popularne wówczas okładziny, złożone z tektury, skóry brązowej bądź brunatnej, gładkiej lub nakrapianej. Charakterystyczne dla tej epoki są także złączenia na grzbiecie. Innym wariantem oprawy z XVIII w. jest tektura pokryta papierem marmurkowym. Dodatkowo zdobione były obcięcia kart, tj. barwione (zazwyczaj na czerwono), prószone, marmurkowane lub tłoczone ornamentem. Wyjątkowo piękną okładzinę znaleźć można na dziele *L'esprit de Sully et celui de Henri IV*, wydanym w Londynie w 1787 r.⁴⁷ Jest to typ koronkowy, złożony z deski, barwionego pergaminu, który zdobi tłok w formie koronki na obrzeżach obu okładek oraz napis łaciński, dowodzący bibliofilskich zamiłowań i dbałości o książki właściciela – Karola Kalksteina („Testimonium Studii Literar. Morumque Caroli Kalkstein In Exam. Publ. Lyc. Varsav. D. 26. Sept. 1810”). Oprawy dzieł XIX- i XX-wiecznych niczym się nie wyróżniają, są to typowe dla tego okresu półskórki, półplótna, plótna i kartony.

⁴⁷ *L'esprit de Sully et celui de Henri IV*, À Londres 1787, sygn. 3445.1953.

Reasumując powyższe rozważania, stwierdzamy, że dzieje Pluskowęs na skutek braku źródeł są słabo zbadane. Miejscowość należała do Kalksteinów, starej szlachty pruskiej, osiadłej w poł. XV w. w Prusach Książących i na Warmii. Poszczególni przedstawiciele rodu zapisali się w historii ziemi chełmińskiej, aktywnie uczestnicząc w życiu gospodarczym, kulturalnym, naukowym i narodowościowym tego regionu w okresie zaborów. W pałacu pluskowęskim przechowywana była biblioteka, o której nic nie wiadomo, gdyż nie zachował się żaden jej inwentarz lub katalog. Zniszczona i rozproszona w okresie II wojny światowej ocalała we fragmencie, obecnie przechowywanym w księżnicy bydgoskiej. Prawdopodobnie jest to wszystko, co pozostało z dawnego księgozbioru Kalksteinów. Do tej pory żadnych egzemplarzy nie znaleziono w innych bibliotekach, choć może w przyszłości obraz ten zmienią postępujące badania nad proveniencją, trwające w poszczególnych placówkach. Na podstawie wpisów własnościowych źródeł kolekcji należy upatrywać w połowie XVIII w., ale jej rozwój nastąpił za czasów syna i wnuka pierwszego właściciela majątku, czyli Karola i Antoniego. Zachowany fragment liczy ogółem 313 tytułów, zawartych w 371 woluminach. W zbiorze tym odnotowujemy 1 druk z XVI w., 5 z XVII, 44 z XVIII i 263 z XIX i XX w. Książki rozpoznać można po okrągłej pieczęci z herbem rodowym Kos i napisem: „Biblioteka Kalksteinów Pluskowęsy”. Struktura tematyczna druków pluskowęskich wyraźnie wskazuje na dominację dziedzin humanistycznych, które zresztą przeważały w ówczesnych bibliotekach ziemiańskich. W ogóle należy podkreślić, że księgozbiór w Pluskowęsach miał charakter narodowy, o czym świadczy zgromadzenie wielu poloników i tekstów o treści patriotycznej.

Kalkstein Library in Pluskowęsy – description of the preserved part of the collection

keywords: Kalksteins, Pluskowęsy, library, description

Summary

The author of the article, describing the history of the Kalkstein family, its active participation in economic activities and the estate in Pluskowęsy, presents a part of the library collection displayed in the WiMBP Library in Bydgoszcz. The Library in Pluskowęsy was founded in the middle of the 13th century. The founders of the collection were Karol and Antoni Kalksteins. It features 313 items contained in 371 volumes. There are mostly old prints, no incunabula have been preserved. The oldest preserved print dates from the 16th century. In relation to old prints and publications released in the 19th and 20th centuries, the author uses

an identical presentation of collections: topographic structure, thematic structure, language structure (for old prints). Neither inventory nor catalog has been preserved, and collections had been scattered during World War II.

Bibliothek der Familie Kalkstein in Pluskowęsach – Charakteristik des geretteten Fragments der Sammlung

Schlüsselwörter: Familie Kalkstein, Pluskowęsach, Bibliothek, Charakteristik

Zusammenfassung

Die Autorin des Artikels stellt auf dem Hintergrund einer Beschreibung der Geschichte der Familie Kalkstein, ihrer aktiven Teilnahme am wirtschaftlichen Leben, und ihres Landgutes in Pluskowęsach einen Teil der Bibliothekssammlung in der Öffentlichen Woiwodschafts- und Stadtbibliothek in Bydgoszcz dar. Die Bibliothek in Pluskowęsach wurde in der Mitte des 13. Jh. gegründet. Als eigentliche Stifter der Büchersammlung gelten Karol und Antoni Kalkstein. Die Sammlung zählt 313 Exemplare in 371 Bänden. Dort überwiegen alte Druckerzeugnisse, es blieb keine Inkunabel erhalten. Die älteste aufrechterhaltene Druckschrift stammt aus dem 16. Jh. In Bezug auf die alten Druckerzeugnisse sowie in dem 19. und 20. Jahrhundert herausgegebene Veröffentlichungen nimmt die Autorin die identische Präsentation der Sammlungen: die topografische Struktur, die themenbezogene sprachliche Struktur (in Hinsicht auf alte Druckschriften) in Anspruch. Es überdauerte weder ein Verzeichnis noch ein Katalog. Die Sammlungen wurden während des Zweiten Weltkrieges zerstreut.